

УДК 316 - 047.37 - 057.875

ОЛЕКСАНДР САКАЛО

(Полтава)

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ НАВЧАЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано сутність, завдання, види, етапи соціологічних досліджень. Розкрито місце та значення соціологічних дослідження під час вивчення університетського курсу соціології студентами-педагогами. Здійснено опис методики навчально-соціологічних досліджень та надано ряд практичних рекомендацій щодо їхнього проведення.

Ключові слова: педагогічні виші, студенти, методика, навчально-соціологічне дослідження, програма соціологічного дослідження, опитування, анкета, соціологічна вибірка.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, в умовах трансформаційних та розбудовчих процесів, важливу роль у плані підготовки фахівця з вищою освітою й, зокрема, педагога, відіграють дисципліни гуманітарного та соціально-економічного циклу. Чільне місце серед блоку цих предметів посідає університетський курс соціології. Вивчення цієї дисципліни має ряд важливих завдань як теоретичного, так і практичного спрямування, а саме: формування у студентів розуміння сутності, причин та наслідків різних соціальних проблем, процесів та явищ; формування гуманістичного світогляду та з'ясування особливостей взаємодії особистості та суспільства; ознайомлення

із сучасними тенденціями розвитку як світового суспільства в цілому, так і українського, зокрема; формування навичок практичного аналізу різних соціальних проблем. Реалізація останнього із перерахованих завдань неможлива без розуміння сутності та призначення соціологічних досліджень, а також отримання практичних умінь та навичок їхнього проведення. На нашу думку, для студентів педагогічних вишів такі знання та уміння є особливо корисними та необхідними з точки зору повноцінної та різнобічної підготовки майбутніх педагогів.

Отже, *метою статті* є загальний розгляд сутності та основних завдань соціологічних досліджень, а також опис методики їхнього проведення разом із наданням практичних порад та рекомендацій, акцентованих саме на навчальному призначенні цих досліджень, які можуть бути використані, насамперед, студентами як у процесі опанування курсу соціології, так і під час своєї майбутньої професійної діяльності.

Слід зазначити, що абсолютна більшість наукової літератури з цієї проблеми присвячена методиці соціологічних досліджень, що проводяться професійними соціологами. Серед авторів, які займалися вивченням даного питання необхідно назвати роботи В. Ядова [7], Ж. Тощенко [6], Є. Тавокіна [5], І. Девятко [1], П. Рендюка [3], А. Марченка [2], тощо.

Перш ніж перейти до розгляду практичних аспектів теми, слід розібратися із тим, що таке соціологічне дослідження і які основні завдання воно виконує. Одне з можливих визначень може бути таким: соціологічне дослідження – це система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище, процес [4, с. 534].

Отже, головним завданням соціологічного дослідження є отримання об'єктивних і достовірних даних про різні соціальні явища та процеси, про закономірності і випадковості їхнього функціонування і розвитку. Отримані дані та висновки і рекомендації, розроблені на їхній основі, покликані допомагати розв'язувати ті чи інші соціальні проблеми, протиріччя, конфлікти, пропонувати шляхи їхнього вирішення з кінцевою метою – покращення життя людей, соціальних спільнот та суспільства в цілому.

Існують різні класифікації соціологічних досліджень. Так, наприклад, за глибиною аналізу соціальних процесів та явищ розрізняють три типи досліджень: розвідувальні (пілотні) – призначені для перевірки та корегування методичних документів (програми, анкети, картки респондента, тощо), мають невелику вибірку (від 20 до 100 осіб), часто передують більш серйозним дослідженням; описові – призначені насамперед для роботи із великими сукупностями та мають на меті збір якомога більшої кількості фактичної інформації про об'єкт дослідження за різними параметрами; аналітичні – носять комплексний характер, тобто не лише описують явище, а й шукають причинно-наслідкові зв'язки між його характеристиками, вивчають усю сукупність різноманітних чинників, що обумовлюють те чи інше явище або процес [6, с. 30–31].

Різні соціальні явища можуть вивчатися у статистиці або в динаміці. В першому випадку соціологічні дослідження являють собою одномоментний зріз даних і називаються разовими. Дослідження ж, що мають на меті прослідкувати динаміку явища, тобто його перебіг, зміни, тенденції тощо, називаються повторними.

За термінами проведення (тривалістю) соціологічні дослідження поділяються на: довгострокові (тривалістю від 2 і більше років), середньострокові (від півроку до 2 років), короткострокові (від 2 до 6 місяців) та експрес-дослідження (менше 2 місяців).

Відповідно до зазначених критеріїв, студентські соціологічні дослідження можна класифікувати як: розвідувальні (оскільки це лише перша початкова спроба збору інформації із невеликою вибіркою), разові (дослідження проводяться лише один раз і не переслідують мету проаналізувати динаміку явища) та експрес-дослідження (оскільки виконуються впродовж одного навчального семестру).

Будь-які соціологічні дослідження складаються з чотирьох стандартних основних етапів, що становлять його структуру:

1. Підготовчий етап: остаточне формулювання теми дослідження, розробка програми (з обов'язковими складовими елементами: опис проблемної ситуації, об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза, понятійний апарат дослідження), встановлення вибірки, визначення інструментарію та розробка методичних документів, формування робочої групи дослідників, розробка робочого плану (графіку із визначенням усіх складових етапів дослідження, починаючи з розробки програми і завершуючи підготовкою підсумкових документів).

2. Етап збору первинної соціологічної інформації (польовий етап): збір конкретної, поки що неузгаляненої, інформації різними методами (анкетування, інтерв'ю, спостереження, тощо).

3. Етап перевірки, обробки та початкового узагальнення інформації: перевірка та упорядкування зібраної інформації з точки зору точності, повноти та якості заповнення методичних документів, обробка даних в ручний (механічний) спосіб, або за допомогою спеціального комп'ютерного програмного забезпечення.

4. Етап аналізу інформації та підготовки підсумкових документів: формулювання аналітичних висновків на основі узагальнених даних, відповідно до визначених у програмі мети, завдань та гіпотези дослідження, розробка рекомендацій щодо розв'язання проблеми.

Перейдемо безпосередньо до розгляду зазначених етапів дослідження та надамо деякі важливі практичні рекомендації по кожному з них.

Робота над соціологічним дослідженням розпочинається з визначення теми (вибору проблеми) та розробки програми дослідження, яка є його основним та обов'язковим документом [7, с. 71–76].

Студенти мають право або вибрати тему із запропонованого орієнтовного переліку, або сформулювати її самостійно (практика засвідчує, що, в переважній більшості випадків, студенти обирають тему самостійно, керуючись власними інтересами, потребами, обізнаністю у тій чи іншій сфері, тощо), консультуючись, у разі необхідності, із науковим керівником (викладачем), який і затверджує цей вибір.

Необхідно зауважити, що найважливішим у виборі теми є її проблемність та актуальність. Соціологія працює насамперед там, де є певна соціальна проблема, протиріччя, конфлікт, очевидні недоліки, потреба у покращенні ситуації, тощо, та/або недостатня вивченість чи повна відсутність інформації, знань про соціальне явище. Це принципово важливий аспект, що відрізняє соціологічні дослідження від схожих методів збору інформації, які використовуються іншими науками або ЗМІ.

Зазвичай студентам рекомендується орієнтуватися на теми, які актуальні саме для їхньої вікової групи (молоді) та професійного спрямування. Так, наприклад, історики частіше обирають теми, пов'язані із політичним життям (громадянське суспільство, патріотизм, електоральна поведінка, тощо) та минулим нашої країни (ставлення до тих чи інших історичних діячів, подій, ідеологій, тощо), філологи більше цікавляться проблемами мови (статус мови, білінгвізм, тощо), літератури (роль книги у процесі соціалізації, популярність читання, видавництво та продаж книг), ЗМІ (інформаційна політика, функції та завдання журналістики, роль ЗМІ у соціалізації) і т.д. Утім, безумовно, завжди є чимало загальних актуальних тем для вивчення (статус професії вчителя у сучасному суспільстві, соціальна справедливість, роль та функції сім'ї, тощо).

Зауважимо, що, враховуючи недостатній обсяг практичних навичок здійснення подібної роботи та обмеженість у часі, студентам дозволяється виконувати дослідження у двох.

Усі студентські соціологічні дослідження проводяться у формі письмового опитування, тобто, анкетування. Цей метод збору соціологічної інформації найпоширеніший, достатньо простий та ефективний – тому обраний саме він.

Отже, після формулювання теми, виконавці переходять до підготовки програми соціологічного дослідження. Такий документ має дві обов'язкові частини – методологічну (теоретичну) та методичну (практичну). Розглянемо зміст кожної з них.

Методологічна (теоретична) частина програми повинна містити такі складові елементи:

1. Опис проблемної ситуації. Тут визначається актуальність теми дослідження, ставиться наукова проблема, яка може мати різний масштаб – від проблем соціальних мікрогруп до питань, що стосуються потреб та інтересів суспільства в цілому.

2. Визначення об'єкту дослідження. Ним може бути будь-яка сфера соціальної дійсності: соціальні групи, інститути, процеси, відносини, які містять певні соціальні протиріччя та породжують проблемну ситуацію. В широкому розумінні об'єктом соціологічного дослідження є люди, об'єднані у різні спільноти, групи, організації та які є учасниками соціальних процесів. Тобто, наприклад, об'єктом дослідження можуть бути студенти того чи іншого факультету або вузу як професійна група, мешканці міста або будинку як територіальна спільнота, молодь як вікова група, освіта як соціальний інститут, тощо.

3. Визначення предмету дослідження. Предмет, як правило, більш вузький та конкретний, аніж об'єкт дослідження та розкриває найбільш суттєві його сторони, які характеризують протиріччя, що у ньому виникли; ті або інші ідеї, властивості, характеристики об'єкта, пізнання яких необхідно для розв'язання проблемної ситуації. Наприклад, якщо об'єктом дослідження є студентська молодь, то предметом може бути будь-яка з проблем, що стосується цієї соціальної групи: ставлення до навчання, умови проживання у гуртожитку, працевлаштування, молоді сім'ї, проведення дозвілля, тощо.

Як для об'єкту, так і для предмету дослідження важливим є чітке визначення у просторі, часі та галузі.

4. Формулювання мети і завдань дослідження. Мета – це загальна спрямованість дослідження, його прогнозований результат. Вона формулюється чітко та стисло – одним реченням. Наприклад: з'ясувати ставлення студентів до реформи системи вищої освіти України. Завдання дослідження конкрети-

зують, розкривають мету та ділять її на окремі складові. Це конкретні цільові установки та свого роду етапи, що ведуть до досягнення мети. Завдань у роботі повинно бути декілька і, зазвичай, вони починаються стандартними словами: проаналізувати, порівняти, з'ясувати, визначити, тощо.

5. Формулювання гіпотези дослідження. Будь-яке наукове дослідження повинно містити бачення проблеми, що вивчається, об'єкту дослідження у перспективі. Тобто передбачається своєрідний прогноз майбутніх результатів дослідження на основі попереднього аналізу досліджуваного об'єкта. Він формулюється у вигляді гіпотези – науково обґрунтованого припущення про структуру соціальних об'єктів, характер елементів і зв'язків, які утворюють ці об'єкти, про механізм їхнього функціонування і розвитку. За результатами дослідження гіпотеза підтверджується або спростовується, повністю або в окремих складових її частинах [7, с. 96–97].

6. Аналіз понятійного апарату дослідження. Під час розробки програми виокремлюються основні поняття, що займають ключове місце у визначенні предмета, мети та завдань дослідження. Отже, у програмі подається перелік та визначення основних понять, що стосуються теми дослідження.

Другою частиною програми є методична (практична). Вона складається з таких основних елементів:

1. Формування та опис соціологічної вибірки. У більшості випадків соціологічні дослідження базуються на використанні вибіркового методу. Особливо це стосується тих ситуацій, коли об'єктом дослідження є велика соціальна спільнота або група (населення України, мешканці регіону або міста, та чи інша вікова або професійна соціальна спільнота, колектив великого підприємства або установи, тощо), що нараховує 500 і більше осіб. Якщо робота здійснюється у відносно невеликих групах, то доцільніше проводити суцільне (монографічне) дослідження, коли опитуються всі члени групи. Тобто, соціологічна вибірка, по суті, є зменшеною (мінімізованою) моделлю великої генеральної сукупності і використовується у тих випадках, коли всіх членів цієї сукупності опитати фізично практично неможливо. Вибірka повинна бути репрезентативною як у кількісному (число респондентів), так і в якісному (вікові, територіальні, професійні, гендерні, тощо показники) вимірах. Безумовно, вибірка формується з урахуванням теми дослідження та його мети і завдань. Втім, враховуючи, що студентські соціологічні дослідження є пробними, тобто, являють собою першу початкову спробу здійснення подібного наукового пошуку, вимоги щодо репрезентативності вибірки майже знімаються. Так, кількість опитаних повинна становити мінімум 20 і, бажано, не перевищувати 50 осіб, оскільки задіяні ресурси та час на виконання роботи є обмеженими.

2. Визначення методів збору соціологічної інформації. В соціології дослідження проводяться за допомогою різних методів (анкетування, інтерв'ю, спостереження, експеримент, метод аналізу документів), але пробні студентські соціологічні дослідження рекомендується здійснювати у формі анкетування (письмового опитування), оскільки цей метод є дуже зручним та ефективним і, водночас, достатньо простим для опанування.

3. Визначення методів обробки інформації. Зважаючи на те, що розмір соціологічної вибірки є невеликим, обробка інформації студентами здійснюється в ручний спосіб, без використання спеціального комп'ютерного програмного забезпечення [5, с. 11–12].

Наступним етапом роботи над дослідженням є складання робочого плану та анкети.

Робочий план має вигляд таблиці, у якій визначаються всі основні етапи дослідницької роботи із зазначенням терміну виконання та відповідальної особи (осіб). Наприклад: визначення теми дослідження; підготовка програми; розробка анкети; проведення пробного опитування; проведення основного опитування; обробка анкет та аналіз результатів; оформлення звіту за підсумками соціологічного дослідження із відповідними висновками та рекомендаціями; виступ із оприлюдненням результатів дослідження на семінарському занятті.

Важливою частиною дослідження є розробка анкети – одного з основних методичних документів. Загалом, є декілька стандартних вимог та рекомендацій щодо створення анкет. Так, анкета має два блоки – вступний та основний. Перший являє собою преамбулу («шапку» на робочій мові), де вказуються: назва організації, установи, що проводить дослідження та звернення до респондента із проханням про участь в опитуванні. Тут само, досить часто, зазначаються індивідуальні дані респондента (насамперед, вік і стать, а, у разі необхідності, і деякі інші – в залежності від теми).

Другий і основний блок анкети – це безпосередньо питання. Рекомендована мінімальна кількість запитань – 10. Максимальна кількість не обмежена, але бажано не виходити за межі 20-25 запитань, оскільки, чим їх більше, тим більше часу необхідно для заповнення анкети, а також обробки, узагальнення та аналізу інформації. Порядок запитань повинен відповідати такій логіці та рекомендаціям: анкета починається з простих запитань; найскладніші ключові питання доцільно розмішувати в середині анкети; запитання повинні бути короткими, чіткими та зрозумілими; бажано, щоб анкета складалася з різних запитань за формою відповіді (за даною ознакою існують три основних види запитань: закриті, напівзакриті (змішані) та відкриті); рекомендовано, щоб більшість запитань були закритими та напівзакритими, оскільки їх легше опрацювати.

Завершується анкета подякою за участь в опитуванні [6, с. 124–127].

Після складання анкети здійснюється перше пробне опитування, на основі якого до неї можуть бути внесені деякі корективи. Далі студенти приступають безпосередньо до збору інформації (польового етапу) шляхом анкетування.

Провівши анкетування, робоча група здійснює перевірку анкет на правильність та повноту заповнення. Анкети із грубими помилками не враховуються.

Наступним етапом роботи є узагальнення та систематизація інформації. Кожна анкета перевіряється в ручний спосіб, відповіді на запитання підраховуються та узагальнюються. Результати опитування відображаються графічно за допомогою діаграм, графіків, таблиць. Рекомендується окремо відображати результати по кожному запитанню.

Після підрахунку та узагальнення результатів виконавці переходять до підготовки висновків. Вони повинні давати чітку відповідь на поставлені у програмі мету та завдання дослідження. Бажано, щоб висновки мали не просто описовий, а аналітичний характер.

Оскільки соціологічне дослідження здійснюється, насамперед, з метою вивчення та аналізу тієї чи іншої проблемної ситуації або явища, воно повинно завершуватися наданням хоча б стислих, тезисних рекомендацій щодо подо-

лання, розв'язання, зменшення негативного впливу цієї проблеми, розстановки ключових акцентів, на які слід звернути увагу у майбутньому.

Сформулювавши висновки та рекомендації, студенти переходять до останнього етапу роботи – підготовки звіту за підсумками соціологічного дослідження. Звіт повинен містити такі складові елементи, розташовані у наступному порядку: титульна сторінка, зміст (перелік частин звіту), вступ (опис теми, її актуальності, тощо), програма дослідження, робочий план, анкета (незаповнений зразок), результати дослідження (діаграми, графіки, таблиці), висновки, рекомендації, додатки (у разі необхідності, додаються ілюстративні матеріали, статистичні дані, робочі документи дослідження, тощо).

Результати та висновки соціологічного дослідження оприлюднюються кожною робочою групою у вигляді короткої доповіді на підсумковому семінарському занятті. Звіти за підсумками дослідження здаються викладачеві, перевіряються та оцінюються за відповідними критеріями.

Таким чином, на нашу думку, проведення, відповідно до описаної вище методики, пробних соціологічних досліджень навчального характеру є важливою складовою опанування студентами педагогічних вишів курсу соціології та забезпечує отримання необхідних практичних умінь та навичок дослідження різних соціальних процесів та явищ, що можуть бути використані під час майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Девятко И. Ф.* Методы социологического исследования / И. Ф. Девятко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 208 с.
2. *Марченко А. М.* Методика дослідження соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі / А. М. Марченко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – К., 2011. – №13. – С. 110–115.
3. *Рендюк П. Г.* Самостійна робота студентів з підготовки соціологічних анкет і організації проведення інтерв'ю / П. Г. Рендюк, О. О. Годзь: Навч.-метод. посібн. Полт. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2006. – 78 с.
4. Соціологія: Підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.
5. *Тавокин Е. П.* Основы методики социологического исследования: Учебное пособие / Е. П. Тавокин. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 239 с.
6. Тезаурус социологии. Кн. 2. Методология и методы социологических исследований: темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 415 с.
7. *Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – М.: Добросвет, 2000. – 596 с.

АЛЕКСАНДР САКАЛО

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ К ПРОВЕДЕНИЮ УЧЕБНО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Проанализирована сущность, задания, виды, этапы социологических исследований. Раскрыто место и значение социологических исследований во время изучения университетского курса социологии студентами-педагогами. Осуществлено описание методики учебно-социологических исследований и предоставлено ряд практических рекомендаций по их проведению.

Ключевые слова: педагогические вузы, студенты, методика, учебно-социологическое исследование, программа социологического исследования, опрос, анкета, социологическая выборка.

OLEXANDR SAKALO

METHODS OF PREPARING STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES FOR CONDUCTING EDUCATIONAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCHES

The significance of sociological researches as an important part of Sociology university course is considered in the article. The author emphasizes the role of these studies for students in forming the understanding of the nature, causes, and consequences of various social problems, processes, and phenomena; clarifying the peculiarities of interaction between the person and society; forming skills of practical analysis of various social problems. The practical importance of acquiring these skills for future professional educational activities is accentuated.

The main types of social research are defined, and the nature and characteristics of each of them are analyzed.

The publication centers on considering methods of the student sociological research. It is emphasized that the subject of sociological research is either offered to students depending on their specialty, or chosen by them. The author notes that the work should be focused on the actual issue that involves an analysis of certain contradictions, gaps, and conflict situations and concerns a specific social micro group and territorial, age, and gender community or society as a whole. Some practical recommendations for choosing the research topic are provided.

It is indicated that every sociological study consists of four main phases: preparatory stage; stage of collecting primary sociological information; stage of step verification, processing, and initial synthesis of information; stage of analyzing information and preparing final documents. The author emphasizes that the main document of the sociological study is its program consisting of two parts: methodological and methodical. Each one contains its required elements that are specified in the work.

Much attention is paid to forming sociological sample and determining criteria for its representativeness. At the same time it is indicated that for the student sociological researches the criterion of representativeness is removed.

Principles of developing a work plan of sociological research are considered.

It is reported that the student sociological studies are conducted in the form of a questionnaire that is the most common and effective method of gathering sociological information. The structure of the questionnaire is analyzed; the main requirements for its construction are determined; some recommendations for developing the questionnaire are made. Practical advice and guidance on conducting sociological research and designing reports based on their results are also provided in the article. It is noted that a report on the results of sociological research consists of the following parts: introduction, which includes a description of the problem situation and studying the relevance of the topic; the research program; a work plan; a sample of questionnaire; graphically displayed research results; conclusions and recommendations; applications; attached completed questionnaires.

It is indicated that the results and conclusions of the conducted sociological researches are published by each student working group as a report at the final seminar.

Keywords: *pedagogical universities, students, educational and sociological research, program of sociological research, interview, questionnaire, sociological sample.*

Одержано 12.01.2015, рекомендовано до друку 21.01.2015.